

Гор Черінько

СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ

Питання смертної кари завжди було цікавим і дискусивним для кожного соціуму. Дарма вважати, що проблематика смертної кари більш не актуальна і є для України справою минулого часу. Щоразу після заслуховування чергового випуску новин про злодіяння ще одного кривавого маніяка чи серію інших тяжких злочинів питання відсутності адекватної реакції з боку держави на такі дії набуває дедалі більшої ваги. Проте перш ніж перейти до комплексного аналізу проблем, потрібно визначитися з категоріально-понятійним апаратом дослідження.

Смертна кара відома у переважній більшості країн світу. За словами фахівців, вона веде свій початок від того, коли держава взяла на себе функцію виконання покарань за злочини, замінивши цим інститут кровної помсти. В християнських джерелах, таких, як Біблія, міститься чимало випадків скарання на смерть злочинців, що визнається абсолютно адекватною і Богоугодною справою.

Українські правознавці А.Музика та В.Пуйко дають наступне визначення поняття смертної кари: смертна кара — це винятковий, найсуворіший вид покарання, що полягає у примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави і за вироком суду¹.

Смертна кара на українських землях передбачалася Руською Правдою, поширеною була і згідно з Правами, за якими судився малоросійський народ (1743 р.). Після хрещення Русі князь Володимир скасував смертну кару, однак через те, що «жахливо стало

дорогами їздити» — так відмічено в одному з літописів — такий стан речей протримався недовго.

Козаки застосовували смертну кару за найтяжчі злочини. Військовими артикулами Петра I смертна кара встановлювалася за 123 види злочинів. Імператриця Єлизавета Петрівна призупинила виконання смертних вироків, хоча й не скасувала смертної кари.

У 1947 році в Радянському Союзі смертну кару було скасовано, найвищою мірою покарання стало позбавлення волі на 25-річний термін у таборах суворого режиму. Натомість через три роки, під значним тиском громадськості, листами від трудових колективів та індивідуально громадян смертну кару було поновлено, але лиш за державні злочини.

Проте згодом перелік злочинів, що за них передбачалася смертна кара, став поступово розширюватися, оскільки гостро постала проблема рятування законслухняних громадян від свавілля бандитів, вбивць, ґвалтівників, а держави — від шпигунів, диверсантів і фальшивомонетників, що вони відчули повну безкарність й вседозволеність в умовах відсутності смертної кари.

Україна успадкувала з радянських часів виважений, гуманний і справедливий кримінальний кодекс, в якому смертна кара передбачалася як виняткова міра покарання у виді розстрілу. Кримінальним кодексом України смертна кара передбачалася у 33 складах злочинів, у тому числі в 11 злочинах проти держави й 16 військо-вих злочинах².

Смертна кара встановлювалася за особливо небезпечні злочини проти держави, проти життя, правосуддя, за військові злочини (в умовах воєнного стану чи бойової обстановки). Однак під тиском Ради Європи, що до неї Україна вступила восени 1995 р., у березні 1997 р. на виконання смертних вироків було накладено мораторій. Рішенням Конституційного Суду України від 29.12. 1999 р. було визнано, що смертна кара суперечить Конституції України.

Такі поспішні дії української сторони зумовлювалися обурення з боку Ради Європи, і, фактично, погрозами і шантажем зі сторони Страсбурга. Так, в Рекомендації 1395 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Відзначаючи виконання зобов'язань Україною» зазначалося: що стосується смертної кари, то Україна повністю провалила виконання взятих на себе зобов'язань (212 осіб були страченими у період між 9 листопада 1995 р. та 11 березня 1997 р., за даними офіційних джерел). В той же час Асамблея відзначає, що з 11 березня 1997 р. в Україні де факто було запроваджено

мораторій на виконання смертних вироків. Асамблея наполягає на впровадженні такого мораторію де-юре. Для Верховної Ради має бути пріоритетом ратифікація Протоколу № 6 до Європейської конвенції з прав людини.

Асамблея ще раз наголошує на важливості запровадження де-юре мораторію на виконання смертних вироків, і твердо заявляє, що у разі подальшого виконання смертних вироків, повноваження Української парламентської делегації буде анульовано на наступній сесії Асамблеї згідно з Правилком 6 її Правил Процедури³.

У рішенні Конституційного Суду малося на увазі, мабуть, положення Конституції про те, що кожна людина має право на життя, натомість смертна кара є зовсім іншим випадком, що не вступає у розбіжності з цим конституційним положенням. Йдучи за логікою Конституційного Суду, людина має право не тільки на своє власне життя, а й посягати на життя інших громадян.

Остаточо як вид покарання смертна кара була скасована у 2000 році. Кримінальним кодексом редакції 2001 року не передбачалося такого виду покарання, як смертна кара.

Треба наголосити, що Європейська конвенція з прав людини та основних її свобод в оригінальній її редакції не забороняла застосування смертної кари. Натомість Україна, вступаючи до Ради Європи, взяла на себе зобов'язання скасувати смертну кару. Оскільки цей процес відбувався не так швидко, Україну було критиковано у жорсткий спосіб Радою Європи з цього приводу.

Натомість 3 грудня 2002 р. Верховна Рада України направила до Ради Європи прийнятий нею кілька днів тому Закон «Про ратифікацію Протоколу 13 до Європейської конвенції з прав людини»⁴. Цей протокол, що був укладений у Вільнюсі 36 державами, виключає застосування смертної кари як у мирний, так і військовий час.

Слід зауважити, що інші держави світу не поспішають наслідувати приклад України. Так, наприклад, у дні, коли парламент України приймав зазначені вище документи, у Арабських Еміратах український громадянин був засуджений на смерть за скоєння тяжкого злочину, й аргумент про скасування смертної кари в Україні не був прийнятий до уваги судом.

Обурені українські громадяни пікетували суди, вимагаючи виконати смертні вироки кровожерним злочинцям, таким, як маніяк Анатолій Онопрієнко.

Натомість 434 злочинці, що були засуджені на смерть і чекали справедливої відплати у камерах смертників, зітхнули з полегшен-

ням, отримавши сите існування за рахунок платників податків. Сидячи по двоє в камерах площею 15 квадратних метрів і харчуючись на 20 доларів у місяць, їм нічого не залишається крім того, як писати довгі і прискіпливі скарги до Ради Європи з приводу порушення їхніх прав.

Зітхнули з полегшенням і ті злочинці, що на свободі — скасування смертної кари в Україні надихнуло їх на новий виток насильства...

Після скасування смертної кари за доволі короткий термін в Україні було скоєно понад 240 тяжких, звірячих злочинів, у кожному з яких дві чи більше осіб були жорстоко вбиті.

Наша держава неготова до утримання величезної кількості довічно ув'язнених, тому вони перебувають в тісних, задушливих камерах, не маючи нерідко доступу до лікаря чи листування, за що Рада Європи критикує Україну не менш жорстко, ніж часів існування смертної кари.

Крім того, використовуючи дірки національного законодавства, довічно засуджені мають величезні шанси доволі скоро опинитися на волі. Маючи вірного союзника в особі Ради Європи, криваві злочинці скаржаться на все, що тільки можна, вимагаючи багатотисячних компенсацій за порушення своїх прав. За даними опитувань, майже всі довічно засуджені в Україні вірять у те, що звільняться⁵.

Скасування смертної кари в Україні й знуцання в такий спосіб над численними, хай і злодіями, але все ж людьми, було продуктом незваженої зовнішньополітичної гонки України. Як слушно наголосив видатний вітчизняний науковець Л.Тупчієнко: на сьогодні лише сліпий не бачить, як орієнтація на Європу змінилася на прислужництво перед Заходом, угодство і пряме холуйство⁶.

З цими словами важко не погодитися, а точніше, на жаль, не погодитися не можна. Натомість питання поновлення смертної кари в Україні взагалі не розглядається, і наша держава і далі слухняно виконує всі примхи західних держав, навіть якщо ті кардинально суперечать національним інтересам нашої Вітчизни.

Слід зауважити і той факт, що ще радянські вчені-криміналісти остаточно обґрунтували і довели той факт, що максимально допустимим терміном ув'язнення є п'ятнадцять років позбавлення волі. Якщо цей термін є більшим, людина, фактично, перестає бути людиною через оніміння й деградацію її якостей. До скасування смертної кари саме п'ятнадцятирічний термін ув'язнення був максимально допустимим за карним кодексом України. Не

слід брати приклад з західних держав, наприклад США і країн Західної Європи, де за скоєння вбивства особа проводить двадцять п'ять, тридцять, а інколи й сорок-п'ятдесят років згідно з псевдогуманним й теоретично необґрунтованим тамтешнім кримінальним правом.

Таким чином, якщо п'ятнадцять років є гранично допустимим терміном ув'язнення, то особи, що винні у скоєнні більш страшних і антисоціальних злочинів, ніж за них передбачений цей термін, мусять бути просто страченими.

Скасовуючи смертну кару, брався до уваги той аргумент, що можуть існувати і є судові помилки. Так, справді, протягом ХХ століття в США було страчено двадцять п'ять невинних людей (при цьому в тридцяти семи штатах США досі існує смертна кара, і мало кому там приходиться в голову говорити про її скасування, і лиш в тринадцяти штатах її скасували). Однак можливість судової помилки зовсім не є аргументом на користь скасування смертної кари. Адже існує, наприклад, таке поняття, як помилка лікарів (скільки людей померли на операційних столах від неправильного діагнозу і відповідного лікування тощо), однак ми ж не говоримо про необхідність відмови від послуг лікарів. До того ж, питання тут стоїть не в смертній карі, тобто системі виконання покарань, а в системі дізнавання і слідства. Крім того, від часу винесення смертного вироку до його виконання проходить доволі тривалий час, за який судова помилка, якщо вона і мала місце, може бути виправленою.

До того ж, враховуючи реалії сьогодення, якщо людина не є винною, вона навряд чи доведе свою невинуватість, і для неї самої набагато легше буде бути страченою, аніж провести усе життя в компанії злісних злочинців з усвідомленням того, що вона невинувата.

Потрібно зауважити й більше: замінюючи смертну кару на довічне ув'язнення, законодавство Ради Європи суперечить саме собі, оскільки це порушує умови її конвенції про запобігання тортурам і таким покаранням, що принижують гідність⁷. Адже утримувати людей до кінця їх життя, немов звірів в клітці, якраз і є найцинічнішим приниженням їх людської гідності. А утримувати тяжких злочинців у бездоганих умовах, з першокласною їжею, цікавими розвагами, доступом до мережі інтернет тощо є просто неетичним, оскільки мало того, що переважна більшість населення нашої планети — чесних, працелюбних людей — не мають

і половини цього, до того ж за які заслуги вбивцям, терористам і т. д. мають бути забезпечені такі умови?! Крім того, не заперечуючи проти евтаназії та абортів, законодавство Ради Європи видається дедалі більш непослідовним та алогічним. Адже головним аргументом на користь скасування смертної кари було твердження про неприпустимість позбавлення людини життя. Конвенція про права людини та основні її свободи була досконалою у початковому її вигляді, а додаткові протоколи про скасування смертної кари лиш перекурили її сенс і ефект.

Так, у Європейській конвенції захисту прав людини зазначалося:

1. Право кожної людини на життя захищається законом. Жодна людина не може бути умисно позбавлена життя інакше, як на виконання вироку суду, винесеного після визнання її винною у вчиненні злочину, за який законом передбачена така кара.

2. Позбавлення життя не розглядається як порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) під час захисту будь-якої людини від незаконного насильства;
- б) під час здійснення законного арешту або під час запобігання втечі людини, що законно знаходиться під вартою;
- с) в діях, законно вчинених задля придушення бунту або заколоту⁸.

Вагомим аргументом тут є і те, що населення більшості держав, де смертну кару скасовано, переважно не підтримує цього кроку. Так, наприклад, у Чеській Республіці, де смертна кара була скасована улітку 1990 р., прибічників смертної кари удвічі більше, ніж її противників⁹. Загалом же, не тільки український досвід, а й досвід багатьох країн світу, що періодично переживали скасування смертної кари, переконливо свідчить, що така зміна не була дієвою. Проте лиш від президента Польщі Леха Качинського, послідовного прихильника смертної кари, сьогодні в верхах чутно несміливі заяви про можливу необхідність її поновлення на європейських теренах.

Погляньмо і на інший аспект: якщо довічно засуджений відсидів у таборах свої двадцять-двадцять п'ять-тридцять років, і йому все ж вдалося вийти на волю в межах законодавства держави щодо умовно-дострокового звільнення — кому ця людина тоді буде потрібною, і що вона зможе робити, повернувшись у суспільство. Навіть якщо вона не повернеться на кримінальну стежу, а її стан здоров'я дозволить їй працювати, хоча, враховуючи ті терміни, по проходженні яких допускається умовно-дострокове звільнення

довічно ув'язнених, таке траплятиметься нечасто, така людина буде вигнанцем у чужому для неї світі.

Уже не говорячи про те, що смертна кара завжди була дієвим стримуючим засобом проти тяжких злочинів, а нині в українському суспільстві, як і в фактично кожному суспільстві, є чимало осіб, що не хочуть і не звикли працювати і ладні забезпечувати собі життя злочинністю, або ж просто лежанням на нарах і харчуванням за державний кошт, за рахунок платників податків, чиїх родичів чи близьких вони ж вбили чи знівечили. Скасування смертної кари примушує добропорядних громадян утримувати за рахунок свого гаманця тих, хто їх же і кривдив. На сьогодні утримання одного довічно ув'язненого обходиться близько трьох тисяч дол. США на рік, причому на утримання самого злочинця напряму іде доволі мізерна сума, лєвова частка належить організації і забезпеченню функціонування місць позбавлення волі суворого режиму. А чи не потребують ті ж самі три тисячі дол. щороку інваліди, ветерани бойових дій та багатодітні сім'ї? Можливо, краще такі кошти спрямувати на них, аніж на утримання озвірілих злодіїв, тим більше й в нелюдських умовах? Про витрати на побудову нових колоній для довічно засуджених, що їх з плином часу потрібно будувати все більше й більше, маємо теж пам'ятати.

Слід згадати і те, що кримінальне право середньовічних країн Західної Європи, наприклад, відзначалося своєю неймовірною жорстокістю та суворістю покарань, яким поступалися навіть фундаменталістські закони шаріату. Так, крадіжникам нерідко відрізали вуха, тим же, хто погрожував зброєю панам, просто відшрубовували ту кінцівку, що тримала зброю. Мали місце й факти позбавлення людей зору, причому у доволі жорстокий спосіб, і навіть відрізання чоловікам дітородного органу. А тепер іде мова про скасування смертної кари... Наявно, що у сенсі кримінальних покарань західноєвропейські країни просто кидає із крайності в крайність, питання тільки в тому, чому разом з ними має кидатися і Україна.

Важливою є і сама процедура страчення. Адже, наскільки відомо, в Україні засуджений ніколи не знав, що його ведуть на смерть, і виконання вироку (у вигляді розстрілу) тому не виглядало таким жахливим. Що вже й згадувати інші способи страчення у країнах Заходу ХХ ст., до скасування там смертної кари — англійське повішення та французьку гільйотину, фактично, середньовічні способи вбивства людини, що була змушеною проводити останню ніч точно знаючи, що вранці її поведуть страчувати. Мову потрібно

вести тут не про відміну смертної кари загалом, а про оптимізацію шляхів виконання смертних вироків. Згадаймо і США, де родичам потерпілих дозволяється бути присутніми під час страти злочинців, де смертна кара є і досі публічним явищем, що є дійсно неприпустимим, оскільки метою смертної кари не може бути помста, а лиш стримання інших громадян від скоєння тяжких злочинів.

Слід зауважити також, що смертна кара може бути простою і кваліфікованою, тобто з завданням засудженому додаткових фізичних страждань. Останнє є дійсно негуманним явищем, проте традиції страчення деяких східних країн, та і США, інколи нехтують цим. Так, в Сполучених Штатах Америки є п'ять способів страти: розстріл, електричний стілець, повішення, газова камера та смертельна ін'єкція, від якої нерідко засуджені поморали протягом чотирнадцяти хвилин. Розстріл же є найбільш гуманним способом страти і, у всякому разі, кращим за згноєння у тісній камері.

Не є дієвим і той аргумент на користь скасування смертної кари, що метою покарання є виправлення, а стративши людину, вже нема кого виправляти. В першу чергу, як було зазначено вище, головною метою покарання є стримування інших від скоєння злочинів. А крім того, хіба можна виправити таких озвірилих покидьків, як Андрій Чикатило чи Анатолій Онопрієнко, які холоднокровно, заради власного задоволення жорстоко розправилися з-понад п'ятьма десятками людей кожний?

Смертна кара мусить існувати у суспільстві як стримуючий засіб проти скоєння тяжких антидержавних і антисоціальних злочинів, для вилучення з суспільства жорстоких нелюдських елементів. Скасування смертної кари суперечило не тільки релігійним, правовим і морально-етичним нормам, а й історичній традиції українського суспільства. Досвід трьох попередніх скасувань смертної кари на вітчизняних теренах виявився негативним і переконливо довів свою недієвість. Поновлення смертної кари, таким чином, є актуальним для України і необхідним для її ефективного державного будівництва, демократичного розвитку громадянського суспільства. Однак для того, щоб поновити смертну кару в Україні, необхідно виконати низку складних і довготривалих політико-юридичних процедур, що, фактично, не видаються можливими у реаліях сьогодення. Адже ламати, як відомо, не будувати...

¹ Музика А., Пуйко В. Смертна кара // Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. — К.: Укр.енцикл., Т. 5: П-С. — 2003. — С. 533–534.

² Музика А., Пуйко В. Смертна кара // Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. — К.: Укр.енцикл, Т. 5: П-С. — 2003. — С. 534.

³ Рекомендація 1395 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи. Відзначаючи виконання зобов'язань Україною/ Неофіційний переклад автора.

⁴ Україна окончательно отказалась от смертной казни // <http://www.prima-news.ru/news/news/2002/12/3/21893.html>

⁵ Убийцы «качают права»: Приговоренные к пожизненному заключению на Украине могут через 15 лет выйти на свободу// <http://www.demoscore.ru/weekly/033/evro04.php>

⁶ Тупчієнко Л.С. Європейський вибір України: зміст чи форма? // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 2000. — № 4. — С. 28.

⁷ Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню // Збірка договорів Ради Європи. К.: 2000. — 650 с.; с. 143–153.

⁸ Конвенція про захист прав людини та основних її свобод // Збірка договорів Ради Європи. — К., 2000. — С. 27–47.

⁹ Стронников смертной казни в Чехии в два раза больше, чем противников // <http://www.radio.cz/ru/statja/83178>